

Поночіє в нашій хаті рано, особливо взимку. Це тому, що ліс під боком. Ще ото у верховітті жевріє ожеледець, а поміж стовбурами і в заліплених снігом кущах уже снуються тіні, лізуть у причілкові вікна і стають по кутках — німі і холодні. Хата враз меншає, нижчає стеля.

Моторошно гуде ліс, видзвонює крижаними кайданами, цокотять обмерзлими кігтями кури у сінях і, висвистуючи крильми, злітають на сідало.

Упоравшись надворі, мати пхають у дворі в'язку соломи і кидають біля грубки. Солома їжитья від паморозі і аж рипить. Долівку встилає холодна хвиля.

— Береться морозець,— хваляться мати і, зсутулившись, довго хукають у долоні, умочають пальці в цеберку з водою, щоб зашпори по зайшли.

— Нудьгуєш, сину? — питають і з якимось принизливим острахом заглядають мені у вічі. Я бачу їхні чорні у темряві губи і зморшки попід очима, злиті в округлі плями.

— Боже, який ти худенький... мов щиглик. Хіба студентів не годують, як ото солдатів?

Мені кортить узяти їхні руки в свої, одтирати, ховаться в них обличчям і радіти, що в мене теж є мати — хороша, як у всіх. Але то тільки на одну мить... А вони несміливо куйовдять мого чуба, і я чую, як тремтять їхні пальці: мати плачуть.

— Ти, сину, вже краще б лаяв мене, ніж отак... Три дні, як приїхав, і все мовчиш. Чи вже у серці для матері порожньо?..

Вони довго сидять на лаві біля порога, немов і не господиня в цій хаті. Потім повільно роздягаються, зморені й пригнічені, світять каганчика.

Солома одійшла і підтекла калюжею. І коли мати, ставши навколішки, розпалюють у грубці, верчки сичать і довго не займаються.

Отак було й того вечора. Я пам'ятаю його в усіх подробицях, він не раз уже вставав перед моїми очима і не раз снівся за ці вісімнадцять років без матері, без ласки, без поради — вісімнадцять років з чужими людьми, часто дуже хорошими, але чужими...

Це сталося в сорок другому році. Зима. Кура. Іноді з левад долинають приглушені вибухи — то тріскається лід на річці. Я цілими днями никаю там і знаю кожну шпарочку, як латки на своїй курпині. Мені їх потрібно знати, тому що мій єдиний, трухленький уже дерев'яний ковзан, прикручений до старого батькового чобота телефонним кабелем, не раз потрапляв у оті підступні шпарки. Так то ще й не горе, як заб'єшся. А от якщо курпину розірвеш або штани на коліні репнуть, тоді...

Я приходжу додому, аж як смеркне. Може ж таки до ранку мати нічого не помітять, а там буде як буде!

Пхаюся у двері обережно, бочком і вже з порога смирененько так:

— Ма, може, його соломки внести та витопити у грубці? А вони:

— Ану ступай сюди, шибенику!

І вже по отому "ступай" я розумію, що кари не запобігти ніяким побитом...

Потім, коли висохнуть сльози, я таки втягаю соломку і заходжуюсь топити. По долівці, струшеній піском, починають вистрибувати червоні

зайці, в хаті виднішає. Я стаю навколішки біля дверцят і ворушу жарок старим обсмаленим пужалном.

Мати сидять на лаві, підібгавши ноги, і дивляться у вікно. У чорній шибці, немов у ополонці, відбивається красиве дівоче лице з чорненькою родимкою на підборідді. Коли мати сміються, їхня родимка робиться доброю і милою, а коли гніваються — хижою і злою. Зодягнуті мати празниково: у білій кофточці я парашутного шовку, а спідниця чорна, зливається з пільмою, тому мені з долівки здається, немов мати по пояс у чорному тумані...

Вони вже забули про мене. Їм сумно, гірко і, мабуть, хочеться плакати, того що він не йде. А вони ждуть його увесь вечір та й цілий день ждали. Знають, що в нього жінка й діти, знають, що завтра вранці наші ворота будуть облиті дьогтем і їй доведеться шкребти їх ножем, ховаючи обличчя в хустку,— знають, а ждуть.

Та ось гнітючу тишу в хаті розплескала пісня. Вона викралася з пільми так тихо і моторошно, наче не людина народила її, а казкова тіль людська... Та пісня морозом пішла у мене по спині, зашкреблася у горлі, бо співала її не мати, а якась чужа красива жінка, котру я чомусь називаю матір'ю. Може, мене й справді піймали в капусті і оддали цій жінці...

Ой боже мій, боже, Що я наробила — Що є в нього жінка, А я полюбила...

І оце щодня: кричить, б'ється, а потім плаче або співає отак. Мені обидно і сумно. Хочеться крикнути їй: "Замовч!" — але я боюся і нишком ворушу в грубі жар, що злипається в тугі кім'яхи і аж кипить,— кажуть, що то на мороз.

Зозуле, зозуле, Чого рано куєш, Чи, може, зозуле, Моє горе чуєш?..

Та ось пісня урвалась. За вікном обізався рипкий сніг, поторгало двері. Мати схопились. Довге волосся, скручено кубликом, розсипалось і чорними звивистими струмочками розтеклося по плечах. Босі, розпатлані, захмелілі від радощів вибігли в сіни. Мені чути звідти його гучний самовпевнений сміх. Вони увіходять до хати обнявшись — радісні, щасливі... Яке їм до мене діло?

Я добре знаю його. Ходить він завжди у короткому дубленому кожусі і в гімнастерці, з якої позрізувано ґудзики із зірочками, а пришито інші, рогові. Іще він носить галіфе, схоже на балалайку, і вузенький набірний пасок — ним він б'є матір, як нап'ється...

— Ану, марш па піч! — чую за плечима, і пужално випадає у мене з рук.

— Навіщо ти на нього гарикаєш? — з легким докором каже він. Але в його голосі немає ласки до мене. В ньому я чую зневажливу,

як милостиня, поблажливість самовпевненої людини. Я ладен підскочити до них з кулаками, але замість цього хутенько, мов загнана ящірка, дерусь на піч. Там пахне гарячою глиною і хатньою пилюгою.

Вони довго шепочуться. Мати намагаються говорити сердито і незалежно; але я знаю: це вони тільки маніжаться, помститись йому хочуть за те, що довго чекали... А потім почнуть клянчити пробачення, називати його лапкою, ведмедиком і що якимись муркотливими словами.

Мабуть, для того, щоб зачепити його за живе, вони починають розповідати про мого батька, про те, що він молився на них, мов на ікону, роботу з рук вихвачував.

— Я ще було сплю, а він, дивись, уже й корівку здоїв, і дровець уніс. Стане ото на коліна та й складає по одному обапілку, щоб не гримнути, не розбудити.

— Ну й дурний був. Вам, бабам, чим більше потурай, тим швидше спротивишся...

Над головою в мене стугонить. То миша качає на горищі кукурудзяний качан. А в бовдурі гоготить вітер і пшакає з-під в'юшок холодною сажею.

Я згадую той день, коли тато йшли на фронт. Він, оцей чужак, обнімався тоді з татом і говорив:

— Ну що ж, Миколо, ти там старайся, а ми, тиловики, тут надолужуватимемо.

І тато пішли.

А якось через півроку, вночі, я почув крізь сон важку тяганину в сінях і якийсь дивний, скажено радісний і придушений материн голос:

"У, безсоромнику! Не встиг чоловік за поріг..." Я похолов з переляку і затовкся на печі, шукаючи злаз.

Але рука моя весь час натрапляла на стіну, і це що більше налякало мене.

— Мамо! — закричав я і заплакав.

Вона відповіла спокійно і навіть з досадою:

— Чого тобі?

— Хто там?

— Нікого. Спи!

Я трохи заспокоївся, приліг і довго слухав потім, як десь у подушці стугонить моє серце...

І ось лише тепер я зрозумів, що тоді мене обдурили. Зрозумів, і почуття помсти скинуло мене з печі. Плигаючи на долівку, я зачепив ногою рогачі, і вони попадали па піл.

Мати перелякано схопилися з постелі.

— Ти куди, сину?

Я відповів нарешне байдуже і грубо.

— Чого схопилися? Надвір хочу, от і встав. Потім повагом натяг на голову будьонівську шапку з одірваним пуп'янком, став у чоботи і пошкрьобав у сіни.

— Кухвайку надінь, холодно,— гукнула мати навздогін.

Сінешні двері примерзли, подаються знехотя, риплять і впускають у куток вузеньку смужечку місячного сяйва.

— Куд-ку-да? — питаються розбуркані кури з горища. Шпаркий вітер затикає мого рота холодним чопом, а сніг миготить

і підморгує: не бійся, мовляв, тікай.

Я переліз через сусідський тин і причаївся в наметі. Згодом рипнули двері, з чорного отвору виринули мати, у самій сорочці, босі, розпатлані.

— Сину! Чуєш, синочку! Де ти?..

Я не обізвався, а пригинаючись і клацаючи зубами, дременув до річки, спотикаючись об купинки. Ось уже й грядки скінчилися, почався луг. А далі — річка кригою виблискує.

— Си-ну-у-у,— долинає здалеку, — ...ин-о-о-чку... О-о-о...

"Тепер кричи скільки влізе",— думаю я і, розігнавшись гарненько, весело ковганкою лечу по льоду.

Мені бігти три кілометри. За річкою, на хуторі, живе моя тітка, татова сестра. Вона мене любить, жаліє і називає "сиріткою", а матір — "пройдою". Там я переночую, візьму кухвайку, онучі і піду на фронт, до тата. А тітці скажу — до матері.

Мені стає весело і аж тепліше...

...Потім я часто чув від дорослих живуче в ті роки прислів'я: кому війна, а кому мать родна, і завжди, — чи сказане воно пошепки, обачливо, чи вголос, з огидою, це прислів'я будило в мені жорстоку зненависть до чужака і горду, по-дитячому ревниву любов до тати. Я тільки тріньки-трінечки пам'ятаю тата: вони були великі, і рука в них теж була велика. Вони часто клали ту руку мені на голову, і під нею було тепло й затишно, як під шапкою. Може, тому й зараз, коли я бачу на голівці якогось хлопчика батьківську руку, мені теж хочеться стати маленьким...

У хаті стало поночіше: то скло на лампі закуріло. Солома у грубці погасла, і жар укрився тремтливим попільцем.

Мати ніжно куйовдить мою чуприну, і рука у них легка, як пташине крило.

— Не треба, сину, думати про це. Не треба. Я й так все життя каратиму себе, хоч і небагато вже осталося жити... Вона втирає шкарубким пальцем мої очі.